

# THEOLOGIA PRACTICA

Fekete Csaba

Debrecen

## Párhuzamok a *Nagyszombati Agendarius* és a Komáromi Csipkés Györgynek tulajdonítható *Formula* esketési beszéde között\*

Parallels and common topics in the matrimonial sermon  
of the *Agendarius* of Tyrnavia (1583, 1596) and the ceremonial  
*Formula* (presumably in 1653) by G. Csipkés Komáromi  
Summary

The named *AGENDARIUS, Liber continens ritus et caeremonias, quibus in administrandis sacramentis, benedictionibus et alijs quibusdam ecclesiasticis functionibus parochi et alij curati in dioecesi et prouincia Strigoniensi vtuntur* edited by Nicolas Oláh (1493–1568) the roman catholic high priest and leader of the Counter-Reformation, consists of many interesting details in the native Magyar tongue; among them two matrimonial sermons in Hungarian. Nearly a century later, just after being returned after his peregrination in protestant universities of the Netherlands, György Csipkés Komáromi (1628–1678) professor of the Debrecen Reformed College produced for his pupils a short Hungarian ceremonial booklet with Latin rubrics, titled *Formula Brevis Sacramenta ut Baptismum et Coenam Domini Administrandi Personas Matrimonium ineuntes copulandi, &c. Poenitentes absolvendi, quò usus est Georgius Cs. Komaromi S. S. Theol. Doctor.*, which survived only in manuscript copies. The inserted matrimonial sermon preserved many topics from the previous century. It seems to be a part of the native Christian tradition to teach the young couple of blameless conduct, husbandry, raising children, and educate them according Biblical norms. Bible quotations and allusions are nearly the same in the two sermons. The 17<sup>th</sup> century form somewhat shorter, rhetorically and logically more strictly formulated. Some extended and slightly altered versions of it were copied as late as the first quarter of the 19<sup>th</sup> century. Presumably the reformed liturgy have had preserved middle age home traditions.

*Keywords:* *Agendarius of Tyrnavia*, G. Csipkés Komáromi, ceremonial *Formula*, matrimonial sermon.

**T**extus nélküli, azonban számos szentírási helyre épülő, bibliai idézeteket vagy utalásokat tartalmazó tanításokkal is találkozunk a hazai protestáns szertartási irodalomban, ágendáink, liturgiáink szövegébe ékelve, vagy az ezek nyomán keletkezett kéziratos másolatokban. Sokszor igen régi, részben még reformáció előtti időkre nyúlnak vissza az ilyen tanítások, hagyományozódtak szóban és kézírásban, ritkábban nyomtatásban. Hasonló fordulataik, toposzaik, érveik, és a hivatkozott vagy idézett bibliai locusok is összekötik őket. Ezek sorából itt az esztergomi szertartásnak az Oláh

---

\* Készült az OTKA K 69093 pályázatának támogatásával.

Miklós (1493–1568)<sup>1</sup> féle *Nagyszombati Agendarius* kiadásában<sup>2</sup> megjelent egyik esketési beszédnek<sup>3</sup> a protestáns párjára és hasonlóságára, tartalmi párhuzamaira hívom fel itt a figyelmet, együtt közölve azzal a beszéddel, amelyet a Komáromi Csipkés György által (a korábbi hivatkozások szerint 1653-ban) összeállított *Formula* tartalmaz.<sup>4</sup> Ennek nem ismerjük nyomtatott változatát. Kéziratos másolatokban tudjuk követni 1666-tól a 19. század elejéig. Itt mindkét prédikációt szó szerint, mai helyesírással, változtatás nélkül, az eredeti kiadás megőrzésével adom közre.

A korábbi, azaz római katolikus prédikáció protestáns szerzés is lehetne, megfelelő körülmények között ma is elmondható volna református templomban. Örökölt tanításként ismerhette meg Komáromi Csipkés György, aki pataki diák volt és kassai rektor, Debrecen város ösztöndíjával tanult külföldön, és bár könyveinek erdélyi nyomdáknál való megjelenése lehetett a török idők következménye, széleskörű kapcsolatait és elismertségét szintén mutatja. A hazai hagyomány széles körét ismerhette. Fiatal professzorként a diákság számára mintaként készítette liturgikus segédkönyvét, amely kiságenda típusú volt, tehát rövid, mint később a Zoványi György kiadványa, és ugyancsak latin rubrikákat tartalmazott.



Az *Agendarius* első, 1583. évi kiadásának címlapja (RMNy 528). A lap alján az 1596. évi 3. kiadásban (RMNy 781) az exhortatiókra való tartalmi utalás helyén a megjelentetésre vonatkozó tájékoztatás van: *Complacencia et expressis, Reverendissimi D. D. Ioannis Kuttasi, Episcopi Iaurinensis, ac per Hungariam Cancellarij: Elunatione vero et relectione Lucae Pechi Fiscalis Eccles: Strigoniensis, secundario impressus.* – Nagyszombatban ezen a címlapon is a Singriener nyomda (Bécs) díszreit használták, vö. Bánfi Szilvia: A bécsi Singriener-nyomda (1510–1562) könyvdíszjeinek utólete a magyarországi nyomtató műhelyekben. In: *Magyar Könyvszemle* 126 (2010) 24–55.

<sup>1</sup> Főpap, humanista történetíró, Nagyszombatban jezsuita akadémiát alapított 1554-ben. Levelezett Erasmussal. Zágrábi, majd egri és kalocsai püspök, esztergomi érsek, főkancellár, királyi helytartó. II. Lajos, majd Mária királyné titkára. Ő nem esett áldozatul a mohácsi csataterén. Teljes főpapi hatalmával arra törekedett, hogy gátat vessen a reformáció magyarországi terjedésének. Ezt azonban nem sikerült elérnie sem a protestánsok kíméletlen üldözésével (1559-ben 300 protestáns papot üldözött el), sem intézkedésekkel (1567-ben rendeletet hozott a soproni szakramentáriusok ellen, zsinatokon akadályozta meg a papság áttérését), sem pedig a jezsuiták betelepítésével (1561).

<sup>2</sup> *AGENDARIVS. Liber continens ritus et caeremonias, quibus in administrandis sacramentis, benedictionibus et alijs quibusdam ecclesiasticis functionibus parochi et alij curati in dioecesi et prouincia Strigoniensi vtuntur...* Három kiadásról tudunk 1583, 1595, 1596 (RMNy 528, 763, 781), közöttük vannak címlapot és más nyomdai részeket illető változatok. A közbülső kiadásból ma már nem ismerünk példányt.

<sup>3</sup> 210–219; *Brevis exhortatio de Matrimonio, ad nouos coniuges dum ritu solenni in facie Ecclesiae benedicuntur et copulantur.*

<sup>4</sup> *Komáromi Csipkés Ágendája. Keresztelés, Úrvacsora, Esketés és Ekleziatikövetés szertartási rendje 1653-ból.* A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Liturgiai Kutatóintézetének Kiadványai 3. Bevezeti és közreadja Fekete Csaba. Debrecen 2009. – A kéziratban terjedt segédkönyv szövege (Bihar)Püspöki Süllye János 1713-ban készült legteljesebb másolata, és a korábbi másolatok alapján volt összeállítható.

**FOR MULA**  
**BREVIS**  
**SACRAMENTA**  
**UT**  
**Baptisimum**  
**et**  
**Cenam Domini**  
  
*Administrandi*  
*Personas Matrimonium*  
*inuenies copulandi, et*  
*Poenitentes absolvendi,*  
*quā usus est*  
**Georgius Csermanoni**  
*SS. Theol. Doctor.*

(Bihar)Püspöki Süllye János (1681–1760) kéziratának címlapja. Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, Rmk 754–756.

A gyűjtőkötetben Tótfalusi Kis Miklós unikum nyomtatványa, Canisius kátéja és Debreceni Főris István nyomtatott munkája mellett kéziratot másolatokat kötetett egybe az akkor már nagykorú másodlelkészként szolgáló tulajdonos. Ld. a részleteket Fekete Csaba: *Komáromi Csipkés Agendája...* Debrecen 2009, 13–16.

szédének ismeretlen szerzője is ezt teszi, de ő legtöbbször meg sem nevezi a bibliai helyet, ezért az idézeteket [ ] jelöli. A szövegben dőlt betűvel jelölöm a bibliai utalásokat, amelyek nem is lehetnek hivatalos fordításból valók, hisz a nem latin, hanem valamely nemzeti nyelven elhangzott szertartási betétek sem alkothatták a hivatalos szertartás részét egészen a második vatikáni zsinatig.

Érdekesség is, de szépen szemlélteti az egyházi tanítás egyes elemeinek elterjedését, hogy az Ádám oldalából, nem talpa vagy feje csontjából teremtett Éva toposza nem csupán az itt közreadott két prédikációban van meg, máshol is ismétlődik. Például megtalálható a Váradai Biblia egyik példányában: „Éva nem az Férfiúnak feje csontyából teremtetett, hogy ne lenne fellyeb való az Asszonyi állat az Férfiúnál, sem nem az lábából, hogy ne lenne szolgálja és rabja az Asszonyi állat az Férfiúnak. Hanem az oldal csontyából teremtetett, hogy lenne társa az nyomorúságban és munkában, ezért hívatik segítőnek.”<sup>5</sup> Kéziratot másolatokban olyan adalék is előfordul, hogy a Mindenható nem csak egy, hanem hús Évát is teremthetett volna, de ilyet nem tett.

Vélhetően nem maga szerezte, csupán rendszerezte és rövidítette, a korabeli retorikai és ars orandi szabályai szerint tagolta a hagyományos esketési tanítást Komáromi Csipkés György, amelyet aztán a másolatok sokszor csak a locusok jelölésével, sokszor azok idézésével adtak tovább. Itt egységesen Szenci Molnár Albert kiadásából (Hanau, 1608) közlöm jegyzetben a bibliai hivatkozások szövegét, || jelzi azokat, amelyek a Komáromi Csipkés-féle szöveghez tartoznak. Folyamatosabb olvashatóság kedvéért a hivatkozásokot áttettem a jegyzetekbe. 1583-ban még nem volt teljes protestáns Biblia sem, még kevésbé római katolikus fordítás, hisz jó fél évszázaddal később jelent meg Káldi Györgyé. A sokak által fejből ismert latin szöveg fordítása rögtönzött lehetett, ez a reformáció terjedése idején, de később is igen gyakori. Például Alvinci Péter úrvacsorai tanításában is állandóan latinul idézi a Bibliát, majd saját fordítását adja hozzá. Még hozzá a Vulgata szövegét használja, például zsolnáridézetben sem a héber szerintit, és Tremellius kiadásában található protestáns számozást közöl, hanem latin szerintit. Az *Agendaris* be-

<sup>5</sup> Idézi Dienes Dénes: A bibliaolvasás gyakorlatának példái a 17. században. In: *Collegium Doctorum. Magyar református teológia.* III (2007) 69.

Komáromi Csipkésnél a prédikációban nem található meg a házasságkötési *esküdtétel* indoklása. Az *Agendarius* ezt is közli. Szertartástörténetünk szempontjából ez a fontos mozzanat külön tanulmányt érdemel. Házassági eskünk szövege (bővítvé, és a szentek-re utalást elhagyva) mai napig így hangzik református templomainkban.

\*

Mínekelőtte, istenfélő hívek, ez előnkben állított személyeket hitnek általa egyben adnánk, és a szent házasságbéli szabados életre előbocsátanánk, annakelőtte szükség egy szóval megtudnunk és megértenünk, mi legyen a szent házasság? És arra menendőknek micsodák legyenek az ő tiszteik?

Az házasság semmi nem egyéb; hanem a teljes szent Háromság egy Isten rendeléséből, két összevillendő személyeknek egy Férjfiúnak, és egy Asszonyi állatnak, hit által való megoszolhatatlan egyben köttetések, az egymás segítségének, emberi nemzet szaporodásának, és a tisztátalanságnak eltávoztatásának okáért.

Ahol eszünkbe kell vennünk a szent Házasságnak

I.) *Szerző okát.* Kitől, és honnan vett eredetet?

A teljes szent Háromság egy Istentől, melyet világosan leírt a Mózes<sup>6</sup> Honnan tanúld meg a szent házasságnak becsületes voltát, és a pápistáknak helytelen cselekedeteket, kik a szent házasságot az egyházi rendtől, (hogy már igen szenttől) tiltják, mint illetlen rendet. Különbben tanít szent Pál.<sup>7</sup> Osztán az Istennek szent szerzeményi között nincsen becstelen, és illetlen.

Nem akarnám szerelmes atyámfiat, hogy ti es olyanok lennétek, és annak okáért előtökbe adom rövideden, mi legyen és mely méltóságos dolog legyen a házasság, mi végre kell megházasulni, és mint kelljen a házasságnak rendiben élni.

A házasság egy férfiúnak és egy asszonyembernek Isten szerént való egybekötelezése, melynek böcsületes<sup>24</sup> voltát könnyű annak megérteni, azki meggondolja, hogy nem valami emberi találmány, hanem az Istennek szerzése, és rendelése.

Mert, amint Mojses<sup>25</sup> megírta, ünne<sup>26</sup> maga a teremtő Isten vivé Ádámhoz, ű adá feleségül néki Éva asszont, és ű szentelé egybe űket. Akkor peniglen midőn mindketten bűn nélkül valának, és a paradicsomnak gyönyörűséges kertében lakoznak vala.

Továbbá az Ó Törvényben is Mojses által sok különb-különb végezéseket és rendeléseket szerze a házasság felől. És az Új Törvénybe az mi idvözítők első csudáját a mennyekközöbe<sup>27</sup> tevé, a vizet borrá változtatván. Annak fölötte azt is megjelenté, hogy a házasság elválhatatlan társaság. Szent Pál peniglen azt beszéli, hogy tiszteletes mindenek között és tiszta ágy a házasság.<sup>28</sup>

<sup>6</sup> || Gen. 2:18.20.21. Nem jó az embernek egyedül lenni, szerzek nékie segítőt, mely mindenkor ő előtte legyen. – Az Ádámhoz nem talált vala hasonló segítőt. Anakokáért az Úr Isten bocsáta nagy mély álmod Ádámra, és elaluvék, és egy oldala temetét kivén, hússal tölté bé annak az helyét.

<sup>7</sup> || Hebr 13:4. Tiszteletes mindenek között az házasság, és az fertelmesség nélkül való ágyasház...

<sup>24</sup> Ti. megbecsülésre méltó, becsülni való.

<sup>25</sup> Görögösen, Moyses (Μωυσης) alakban írja; magyarul régen *Mojses*, illetve *Mojszes* volt a kiejtése, *eszel* vagy inkább *szével*, mint Mózsés, mutatja ezt a név Mózsi szóalakja.

<sup>26</sup> Azaz: önnön maga, következetesen *ű-ző* szóalakot használ.

<sup>27</sup> Ti. menyegzőben.

<sup>28</sup> [Tiszteletes mindenek között az házasság, és az fertelmesség nélkül való ágyasház... Zsidók 13,4]

II.) *Matériáját.* Miből szereztetett, és áll a szent házasság?

Két egymáshoz illendő személyekből, egy férfiúból és asszonyból, sem többől, sem kevesebből. Többől nem; mert a hol több vagyon, nem tiszta házasság az; hanem fertelmes élet, mint a törökök, tatárok között.<sup>8</sup> Egyébaránt a mindenható Isten az egy Éva helyett, teremthetett volna többet is; de nem cselekedte. A régiek között is őfelsége elszenvetde; de soha nem javallotta, a sokfeleségűséget. Kevesebből nem, mert a szent házasságban szövetség vagyon, szövetség pedig legalább a kettőt megkívánja. Osztán egymáshoz illendőkből, sem nem két asszonyból, sem nem két férfiúból, mert ezek nem illendők.

III.) *Formáját.* Mi formán legyen a szent házasság?

Belsőképpen az házasságra menőknek egymáshoz való jóakarójokban, consensusokban, és teljes végképpen való megegyezésekben, mellyel megnyugosznak azon, hogy teljes életekben egymásnak segítő társai lésszenek. Külsőképpen ebben a külső rendtartásban amellyel látjuk az házasulandókat, az Istennek népe előtt egybenadatanni. &c.

IV.) *Végeit.* Micsoda végekre szereztetett a szent házasság.

Első vége,<sup>9</sup> az egymásnak való segítségével létel: hogy az ember a bűnért ő reá vettetétt életnek súlyát, különb-különb-féle terhes igáját, gondját és baját, melyek alatt egyedül lenne, meggyőzöttetnek, és veszedelemben élhetnek, ketten egymás segítségével, és emberségével, könnyebben elviselhessek az ő társával.<sup>10</sup>

2.) vége. Az emberi nemzetségnek szaporítása: hogy a *szent házasságban élvén, gyümölcsöztesse nek, és az emberi nemzet-*

Ezekből megteszik, hogy böcsületes és Isten előtt kedves, kellemetes a férfiúnak és asszonyi állatnak törvény szerént való egybetársalkodása. Csakhogy ki-ki mind úgy, és avégre házassuljon meg, mint az Isten törvénye kívánja.

*Legelőször* szaporodásnak okáért. Mert-hogy arra való legyen a házasság, meg-tetszik abból, hogy minekutána Isten Ádámot és Évát az ő ábrázatjára és hasonlatosságára teremtette volna, megáldá őket és mondá: *Nevekedjétek és gyarodjatok,*<sup>29</sup> *és töltsétek bé a földet.* Azt akarja a mi Urunk, hogy a megházasulásba nem az ő kívánságoknak bétöltésére, sem pénzre, sem marhára,<sup>30</sup> sem jószágra, sem szépségre, hanem magzatoknak nem-zésére nézzenek az emberek. Hogy űmi-attok sokasodjanak e földön az Ádám-nak fiai, kikből osztán Istennek fiai nevekedjenek, és az mennyei karok teljenek. Ilyen jó igyekezettel házassula meg az ifjú Tóbiás és azért szól vala imígyen Istennek az ő könyörgésében: *Te tudod, Uram, hogy nem bujáságnak okáért veszem el az én atyámfiat, hanem magzatokhoz való szeretetből, kikben áldassék a te neved mindörök-kön örökké.*<sup>31</sup>

*Másodsor,* hogy a férfiú az asszonyál-latnak, és viszonttag az asszonyállat az férfiúnak segítő társa és gyámola legyen, minden dolgokban, szükségekben és nyavalyájokban egymást segítsék, támogassák és táplálják. Azt írja Mojses, hogy midőn látná Isten, hogy Ádámnak magá-hoz hasonló segítője nem volna, mondá: *Nem jó az embernek egyedül lenni; Teremptsünk neki hozzá hasonló segítőt;* és úgy terempte Évát, s úgy adá feleségül űtet az első embernek.

<sup>8</sup> || 1Cor, 2:2. Mert nem végeztem volt magában egyebet valamit tudni ti köztetek, hanem az Jézus Krisztust, azt pedig azkit megfeszítettek.

<sup>9</sup> célja; filozófiai kifejezés, *causa finalis*

<sup>10</sup> || Ez adatik előnkben Gen. 2:14

<sup>29</sup> Gyarapodik; így mondták, nem elírás! [Vö. Gyümölcsöztesetek és sokasodjatok és töltsétek bé az földet... 1Móz 1,28]

<sup>30</sup> Azaz: vagyonra, birtokra.

<sup>31</sup> [Mostan pedig ó, Uram nem az bujáságból, hanem az én tiszta szívemből indítván az én húgomat feleségül vészem magamnak. Tóbiás 8,7]

séget szaporíthassák, hogy az Isten is az ő igéje által, gyűjtögethessen magának népet, kivel a meg üresült mennyországnak karjait bétölthesse. Ezt adja előnkben Isten.<sup>11</sup>

3.) vége. A tisztátalanságnak eltávoztatása, hogy kinek-kinek tulajdon társa lévén, és azzal istenesen élvén, a *tisztátalanságtól, melyre minden vétkeknél hajlandóbb a megromlott természet, önnön magát megóvhassa, és tisztán tarthassa*. Ezt adja előnkben szent Pál,<sup>12</sup> egyébaránt *Isten a fertelmeseket elveszti*.<sup>13</sup>

A házasságra menedőknek *tiszteik* kétfélék, vagy közönségesek, vagy kiváltképpen valók.

Közönségesek azok, melyek mind a kettőre, mind a férjfiúra, mind az asszonyra egyaránt tartoznak, tudniillik.

Az egymáshoz való tiszta, színmutatás nélkül való szent szeretet, hogy *egyik a másikat, istenesen szeresse, teljes életekben*. Erről szól szent Pál.<sup>14</sup>

2.) Az isteni szolgálatokban való sériny foglalatosság, hogy mindketten *megemlékezzenek, az ő Teremtő és Megtartó Istenökről, őtet szeressék, féljék, becsüljék, imádják, néki könyörögjenek, hálákat adjanak*, Templomában eljárjanak, igéjét hallgassák &c.<sup>15</sup>

<sup>11</sup> || Gen 1:28. És megáldá Isten őket, és mondán nékik az Isten: Gyümölcsözöztetek és sokasodjatok és töltsétek bé az földet...

<sup>12</sup> || 1Cor. 7:2. Jó az férfinak asszonyi állatot nem illetni. De az paráznaságnak eltávoztatásáért, minden férfinak tulajdon felesége legyen, és minden asszonyi állatnak tulajdon férje.

<sup>13</sup> || Heb. 13:4. Tiszteletes mindenek között az házasság, és az fertelmesség nélkül való ágyasház; az paráznákat pedig, és az házasságrontókat az Isten megítéli.

<sup>14</sup> || Eph 5:25.28. Férfiak, szeressétek az ti feleségeteket, miképpen Krisztus is szerette az anyaszent Egyházat és ömagát adta azért. — Úgy kell az férfiaknak szeereztük az ő feleségeket, mint az ő tulajdon saját testeket.

<sup>15</sup> || Eccl. 12:3. És emléközzél meg az te te remtődről az te ifúságodnak idejében, míg az veszedelemnek napjai el nem jönnek, és míg eljőnek az esztendőök, melyekről azt mondjad: nem szeretem ezeket. Matt 4:20. Azok pedig azonnal elhagyván az ő hálójokat, követék Jézust.

*Harmadszor*, fertelmes életnek eltávoztatásáért. Látá Isten, hogy az emberi test gerjedező, és hajlandó ú kívánságának bétöltetésére. Módot szaba azért benne, mint vehesse akárki es eleit, hogy lelkének megfertéztetése nélkül legyen az ő teste gerjedezésének természet szerént való megoltása. Nem úgy, mint az okatlan állatok között vagyion, hogy válogatás nélkül ölegyülnek<sup>32</sup> egymással, hanem hogy aki nem akar lenni társalkodás nélkül, egy társot válasszon magának, ki köteles legyen neki kedvét tenni, és avval megelégedvén, annál többet ne esmérjen. Erről szól szent Pál, mikor imígyen ír a Korintus-bélieknek: *A paráznaságnak eltávoztatásáért, kinek kinek tulajdon házastársa legyen*. Ím értitek, mivégre való legyen a házasság, és minémű okokból kell embernek megházasulni. Értsétek meg immár azt is, mint kelljen a házasságban élni.

Azok élnek jól a házasságban, akik egymás-szeretők. Azt mondá Ádám a házas emberek felől, hogy a kettő egy test. Tahát amint szent Pál is írja, *aki az ő házas társát szereti, tulajdon testét szereti, és miképpen hogy senki az ő testét nem gyűlöli, hanem neveli és táplálja*: azonképpen ki-ki mind tartozik azt a kivel a házasságban egyesült, szíve szerént szeretni.

Továbbá szükség, hogy a házas emberek között rendtartás legyen. Egyik az másiknak tisztit magának ne tulajdonétsa, hanem mindenik az ő rendiben maradjon meg, és az ő tulajdon tisztiben járjon el. *A férfit feje az asszonyembernek, mint Krisztus az Anyaszentegyháznak*. Annakokáért az ő tisztit, hogy bírjon feleségével, tanétsa, oktassa, táplálja, őrizze, segétsse űtet, és mindenha gondját viselje, ne nyomorgassa, meg ne útálja, ne úgy tartsa, mind szolgálóját, hanem tisztelje, mint társát.

<sup>32</sup> Azaz: vegyülnek, keverednek; az ölgyülnek – sajtóhiba.

Mert az *istenfélő házasokon vagyon az Úr Istennek áldása.*<sup>16</sup>

3.) Az Istentől adattetott magzatoknak felnevelésekben, az Istennek ki jelentetett szent akaratajára való vigyázások, hogy azokat isteni félelemben, jó erkölcsökben, a jóra tanítsák, neveljék, skólákban adják, Miatyánkra, Credora, és Tízparancsolatra &c. oktassák. Erre int szent Pál;<sup>17</sup> a szitoktól, átkoktól, és egyébféle bűnöktől, erkölcstelenségektől tiltás. &c.

Kiváltképpen valók azok, amelyek, vagy csak a férjfiúra, vagy csak az asszonyra tartoznak.

1.) A férjfiúra nézve, ím, ezek.

2.) Hogy ő az Istentől adattetott Feleségét illendőképpen megbecsülje, szolgálójának és lába kapcájának ne tartsa; mert más a feleség, más a szolgáló. Ember az ő társát meg szokta becsülni. Isten is azért nem vívé lába csontját Ádámnak, és nem abból formálá, hanem *középből oldala csontját, és abból alkutá.*<sup>18</sup> Ezzel mutatván: hogy noha nem asszonya a férjfiúnak; mindazáltal nem is szolgálója, hanem társa.

3.) Hogy ő az ő Feleségének mindek ellen, minden igaz igyében-bajában, gyámola s óltalmazója legyen, mert feje őnéki.<sup>19</sup>

Emlékezzék meg szent Péternek imilyen intéséről: *A férfiak, úgymond, együtt lakjanak feleségeikkel, amint értelmeseknek illeik, és tisztességet tegyenek az asszonyállati edénynek,*<sup>33</sup> *úgy mint erőtlenségek, és úgy, mint kik ők is örökösai az Istennek jó kedvéből adattetott életnek.* Viszontag az asszonyember a férjfiúnak segítségére teremtetett társa, *teteméből való tetem, és húsából való hús.*<sup>34</sup> Hallgassa azért az ő férjét, és *miképpen a több tagok a főtől függenek,*<sup>35</sup> *azonképpen ő férjétől függen, férjének birtoka alatt legyen, engedjen néki mindenben.* Csak tekéntsenek Ádámnak és Évának teremtetésére, eléggé megtanulhatják abból a házas emberek, mindegyiknek, s mind másiknak mi legyen az ő tiszt. Mínekután Ádámot teremtette volna Isten, teremté végezetre Évát is. Teremté, mondom, Ádámnak nem fejből, sem lábából, hanem oldalából.<sup>36</sup> Megjelentvén az teremtetésnek módjával, hogy nem feje ugyan a férjfiúnak az asszonyember, de nem lába is, azaz, nem rabja, sem szolgálója, hanem társa. Ne emelje fel tahát magát a feleség férjének fölibe, hanem értvén, hogy nem ő annak, hanem az ő néki feje, engedelmes legyen néki, és mint Sára Ábrahámot, Urának híja üt. De megint a férjfiú se verje a földhöz, ne tiporja lába alá feleségét, hanem szeresse, és úgy mint magához hasonló segítőjét, böcsülje.

<sup>16</sup> || Ps. 128:4. Ímé, így áldatik meg az férfi, ki féli az Urat.

<sup>17</sup> || Eph. 6:4. Ti is atyák, ne igertljétek haragra az ti magzatitok, hanem neveljétek őket az tudományban és az Úrnak beszédinek intésibe.

<sup>18</sup> || Gen. 2:21. ... és egy oldala tetemét kivén. — *Az alkut* szóalak (énekekben, köznap beszédben) még a 19. században is használatos és ismeretes volt.

<sup>19</sup> || Eph. 5:23. Mert az férjfiú feje az ő feleségének, miképpen az Krisztus is feje az anyaszent egyháznak, és ugyanő megtartója az testnek.

<sup>33</sup> [Az férfiak hasonlatosképpen, együtt éljenek az ő feleségekkel, mint illik értelmes emberekhez, az asszonyi állati edénynek mint erőtlenségek tisztességet tévén, mivelhogy mind együtt azokkal, örökösai is vadtok az életnek kegyelmében... 1Péter 3,7]

<sup>34</sup> [... csontomból való csont, és az én testemből való test... 1Móz 2,23]

<sup>35</sup> Azaz: függenek.

<sup>36</sup> [...egy oldala tetemét kivén, hússal tölté bé annak az helyét. És azt a csontot, melyet az Úr Isten vött vala ki az Ádamból, éppité asszonyi állatá... 1Móz 2,21–22]

4. Hogy ötet igaz keresményével, amint az ő rendek, és állapotok kívánja, illendőképpen eltartsa, eledelit és ruháját kiszolgáltassa.<sup>20</sup>

I. Az *asszonyok*, ím, ezek.

1.) Hogy ő az Istentől néki adatott Férjét meg becsülje, *nem csak mint Társát, hanem mint Urát, miképpen Sára*.<sup>21</sup>

2.) hogy az ő Férje keresményének s nagy munkával szerzett jószágának takargatója, és gondjaviselője legyen, el ne vesztegesse, el ne pazérolja &c.

3.) hogy ő azon férjének minden *tiszteletes, és tisztaságos dolgokban*, valamelyek az Istennek törvényével, a tisztasággal, és tisztességgel nem ellenkeznek, *engedelmes legyen*, mint szent Péter parancsolja.<sup>22</sup> *Miképpen a régi jó Asszonyok*.<sup>23</sup> Ezek azért a ti tisztetek szerető Atyámfiai, melyekben, hogy ha ti jó lelkiismerettel eljártok, mind az Isten előtt, aki a szent házasságot szerette, mind az emberek előtt, akik között fogtok élni, és lakni, tisztességes és kedves lészen, melyeknek elkövetésekre segéljen az Atya Szent Fiáért benneteket. Amen.

<sup>20</sup> || Egyébaránt. 1Tim.5:8. Ha valaki az övéiről, és főképpen az ő házanépéről gondot nem visel, az hitőt megtagadta, és az hitelennél alábbvaló.

<sup>21</sup> || 1Pét 3:6 ....Urának nevezvén...

<sup>22</sup> || 1Pét. 3:1. Hasonlatosképpen az asszonyi állapotok engedelmesek legyenek az ő férjeknek...

<sup>23</sup> || 1Pét. 3:5.6. Mert amaz szent, és Istenben bízó asszonyi állapotok, régen ilyen módon ékesítik vala magokat, kik az ő Uroknak engedelmesek valának. Mint az Sára engedett az Ábrahámnak, ötet Urának nevezvén, mely Sárának ti leányi Ittetek, mikoron jót cselekesztek, ha semmi félelem nem rötgettet is titeket.

Annak fölötte a férfiúnak tisztí az is, hogy a mint Isten mondá Ádámnak, orcájának verejtékével egyed az ő kenyerét.<sup>37</sup>

Munkálódjék hivatalja szerint, kereszen kenyeret, kivel űmaga is élhessen, eleségét, gyermeket, és cselédit is éltethesse. Megint az asszonnak tisztéhez való dolog, hogy urának a marha keresésbe jó hasonló segítsége legyen. A fonást, szövést, fűtést, főzést tudja, és ne restellje. Tegye hátra a tunyaságot, és restséget, legyen gyors és szorgalmatos gondviselő, ne legyen tékozlója, hanem őrzője, szaporítója és takargatója férje marhájának. Viseljen jó gondot háza népére.

Egyaránt illeti mind a férfiat, s mind az ő feleségét, az ő magzatjoknak Isten szerint való felnevelése. Tanétsák és tanéttassák gyermekeket minden jóra. Legelőszér imádságra, Isteni félelemre, és Istenes életre: annak utána valami oly tudományra avagy mesterségre, ki után üdő jártában tisztességesen el élhessenek.

Míndezeneknek pengigen ékessége és úgy mint megtökéllése a hívség és a tisztaság, hogy hívek legyenek egymásnak, tisztán tartsák az ő ágyokat. Mint szent Pál parancsolja, *a férfiú is megadja ugyan az asszonnak, az asszon is a férfiúnak azt, amivel tartozik, és egymásnak kedvét ne szegjék. De az ő társa kívül senkivel egyik se közösüljön*. Mert ha igaz, amit ugyanazon szent Pál mond, hogy *az asszonyember nem bír az ő tulajdon testével, hanem az ő férje, és a férfiú sem bír az ő testével, hanem az ő felesége, egyik sem szabad magával*,<sup>38</sup> hanem tartozik híven csak az ő társának tartani magát, és egyéb ahhoz ne nyúlhasson, hanem csak az, akinek törvény szerint való hatalma vagyon rajta.

<sup>37</sup> [Az Ádámnak pedig mondá: ...Az te orcádnak veritékével egyed az te kenyeredet... 1Móz 3,19]

<sup>38</sup> [Az férfiú azminémő jóakarattal tartozik az feleségéhez, azt megadja az ő feleségének, hasonlatosképpen az asszonyi állapot is az férfiúnak. Az asszonyi állapot nem bír az ő saját testével, hanem az férfiú, hasonlatosképpen az férfiú nem bír az ő saját testével, hanem az ő felesége. 1Kor 7,4]



Sőt nemcsak házasság kívül való fertelmességtől kell a keresztyén házásoknak magokat oltalmazni, hanem még *ün közöttök is*,<sup>39</sup> *az mértékletességnek határát meg nem kell haladni. Ne legyenek olyanok, mint a ló, és az öszvér, melyekbe nincsen értelem.*<sup>40</sup> Ne mindenkor szolgáljanak a házasságnak cselekedetinek, hanem a szent Pálnak intése szerint, *néha néha ideiglen egy akarattól megvonják egymástól magokat*, kiváltképpen innep, és böjt napokon, hogy szabadosb szívvel imádkozhassanak, és szolgálhassanak az I(sten)nek,<sup>41</sup> és amikor az oltári szentségnek vételéhez készülnek, hogy valóban, és teljes lélekkel elmélkedhessenek annak jótéteméniről, kit az láthatandó szentség alatt, láthatatlanul hozzájuk vesznek.

Ezeket én tiérettetek számlálám elő, kik újonnan adjátok a házasságnak rendire magatokat, hogy tudván mi legyen, mely méltóságos dolog, és mire való legyen a házasság, Isten szerint tudjatok megházasulni, és a házasságban élni. Kérlek és intlek, hogy ahhoz tartsátok magatokat, azmit mostan én tülem hallottatok.

\*

Az *Agendarius* prédikációja végén így található a latin szertartáshoz nem tartozó, de hazánk esztergomi hagyománya szerinti eskü szokásának megokolása, amely a Pázmány-féle reformok után is megmaradt:

„De hogy egynéhány igét afelől szóljak, azmiért most én előmbe, és e szent gyülekezet eleibe állottatok. Jóllehet Istennek nyilván való parancsolatja arról nincsen, hogy az házas emberek megesküdjenek, és eskütéssel adassanak egybe, mindazáltal sokaknak állhatatlansága miatt, az szükség kényszerítette rejá az mi eleinket, hogy bévötték, az kényszerét minket is, hogy megtartsuk ezt az szokást. Az két személynek egyenlő, és egymással egyesülésre való elvégezett akaratja, melyet szavokkal is megjelentnek, szerzi a házasságot, nem az esküvés. De mivelhogy vannak olyak, kik tökéletlenek, csakhamar hátra mennének az ű fogadásokban, s elhadnáják házastársokat, hogy valami kilső bizonsága, és oly kötele nem volna, mely emberek előtt is elválhatatlanná tennéje az ű házasságokat, annakokáért megesküjtük azokat, akik öszve kötik magokat. Hogy miképpen Krisztus az lelki házasságban hittel fogad hozzá, és hittel<sup>42</sup> gyűrűz meg minket, azok éppen az testi házasság is, ki példája az lelkinek, hittel köteleztessék öszve. És hogy az emberek előtt is az esküvés által megerőssítettessék, és megbizonyítottassák a házasság. A végre, hogy ha valamelyik személy valaha az után társát elhadnája, tehát az emberi törvény is sokképpen megbüntethesse űtet. Ne csak úgy, mint házasságtörőt, hanem hitetlent, és esküvésének megszegőjét is. Annakokáért a mi eleinknek jó szokása, és szertartása szerint, ím megeskütlek titeket is.”

Az eskü szövege 1583-ban:

„Isten engemet úgy segéljen, Boldogasszony, Istennek minden szenti, hogy e tisztességes személyt szeretem, szeretvén hozzám vészem házastársul, Istennek rendelése szerint, a keresztyén Anyaszentegyháznak szokása szerint, és hogy űtet el nem hagyom, holtomiglan s holtáiglan, semminémű nyavalyájában, Isten engemet úgy segéljen.”<sup>43</sup>

<sup>39</sup> önnön maguk között is

<sup>40</sup> [Ne legyetek olyaténok, mint az ló, és mint az öszvér, kiknek nincsen értelmek... Zsolt 32,9]

<sup>41</sup> [Ne csaljátok meg egymást, hanem ha egyenlő akarattól ideig, hogy foglalatosok lehessetek az böjtölésben és az imádkozásban: Ismét egymáshoz térjete, hogy az Sátán meg ne kísértsen titeket, mivelhogy magatokat meg nem tartoztathatjátok. 1Kor 7,5–6]

<sup>42</sup> Azaz: esküvéssel, hitelesen.

<sup>43</sup> RMNy 781, pp. 69–70.

## Felhasznált irodalom

- Benedek Sándor: *A magyarországi református egyház istentiszteletének múltja*. Órisziget 1971. (Ld. különösen a 260–266. lapot!)
- Dienes Dénes: A bibliaolvasás gyakorlatának példái a 17. században. In: *Collegium Doctorum. Magyar református teológia*. III (2007) 65–73.
- Komáromi Csipkés *Ágendája*. Keresztelés, Úrvacsora, Esketés és Eklézsiakövetés szertartási rendje 1653-ból. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Liturgiai Kutatóintézetének Kiadványai 3. Bevezeti és közreadja Fekete Csaba. Debrecen 2009.
- Nánássy Lajos: *A keresztyén liturgia fejlődésének s mai formáinak rövid áttekintése*. (A küszöbön álló magyarországi ref. Kultuszreform barátainak szíves figyelmébe ajánlva.) II. rész. A keresztség, konfirmáció, házasságkötés, egyházkelés, temetés, lelkészszentelés és templomszentelés szertartása. Sárospatak 1913.
- Sörös Béla: *A magyar liturgia története*. I. kötet. A keresztyénség behozatalától a XVI. század végéig. [Több nem jelent meg!] Budapest, 1904. (Ld. különösen a 261–272. és 328–330. lapot!)

